

STRAŠUNO BIBLIOTEKOS ŽMONĖS IR KNYGOS

Lara Lempertienė | Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos
Dokumentinio paveldo tyrimų departamento
Judaikos tyrimų centras
Gedimino pr. 51, LT-01109 Vilnius, Lithuania
El. paštas: lara.lempert@gmail.com

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – LNMMB) Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Judaikos tyrimų centras savo atidarymą 2017 m. gegužės 23 d. pažymėjo paroda „Strašuno bibliotekos žmonės ir knygos“. Mėnesį numatyta vykti paroda sulaukė didelio visuomenės susidomėjimo ir buvo pratęsta iki birželio pabaigos. Sprendimą surengti šią parodą nulėmė tai, kad įkurto naujo centro misija – žinių apie Lietuvos žydų kultūrinio ir ypač dokumentinio paveldo, žydų skaitymo kultūros tyrimai ir sklaida. Pirmoji Vilniaus žydų viešoji biblioteka, veikusi 1902–1941 m., buvo viena svarbiausių kultūrinių institucijų, o LNMMB saugoma keletas tūkstančių jai priklausiusių knygų.

Be LNMMB leidinių bei dokumentų, parodai autentiškų ir virtualių eksponatų suteikė Njujorko Žydų studijų institutas YIVO (YIVO Institute for Jewish Research), Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas ir Lietuvos nacionalinis muziejus. Techninę pagalbą teikė Lietuvos kultūros institutas. Parodos kuratorė – šių eilučių autorė, Judaikos tyrimų centro vadovė.

Paroda žymėjo ir bibliotekos steigėjo, bibliofilo ir mecenato Mato Strašuno (1817–1885) 200-ąsias gimimo metines. Joje buvo pristatytos M. Strašuno asmeninės kolekcijos knygos, su bibliotekos steigimu ir veikla susiję dokumentai, supažindinta su jos donatoriais, darbuotojais ir skaitytojais, nušviestas bibliotekos vaidmuo Vilniaus žydų kultūros gyvenime. Pagrindinis parodos akcentas – su biblioteka susijusios asmenybės, pristatytos ne tik per knygas, bet ir portretus, atsiminimų ištraukas, asmeninius dokumentus.

Matas Strašunas buvo garsaus rabino ir talmudininko Samuelio Strašuno (1794–1872) sūnus. Jis paveldėjo iš tėvo didelę religinės literatūros kolekciją ir siekį tobulėti studijuojant klasikinius žydų tekstus. Didelę įtaką jam turėjo

ir žydų šviečiamojo sąjūdžio *Haskala* (hebr. *švietimas*), prasidėjusio XVIII a. pabaigoje Vokietijoje, idėjos. *Haskalos* veikėjų tikslas buvo suartinti tradicinį žydų mokytumą, Biblijos išmanymą ir hebrajų kalbos mokėjimą su europietišku išsimokslinimu: Europos kalbų ir literatūros studijomis, filosofija, gamtos mokslais. M. Strašunas priklausė Vilniaus švietėjams, kurie sudarė Rusijos imperijos *Haskalos* sąjūdžio avangardą. Nors M. Strašuno gyvenamuoju laiku Vilniaus žydų bendruomenė buvo labai konservatyvi ir atspari modernaus švietimo idėjoms, jis turėjo itin didelį autoritetą tarp visų jos atstovų – niekuomet nenusigrėžė nuo protėvių religinės tradicijos, be to, buvo vienas iš svarbesnių bendruomenės mecenatų ir labdarių (savo testamentu paskyrė nemažai lėšų bendruomenės institucijoms palaikyti). Vis dėlto turbūt brangiausia, ką M. Strašunas paliko mylimam miestui, buvo jo asmeninė biblioteka. Kaip bibliofilas ir aistringas kolekcininkas, senosios knygos žinovas ir žydų raštijos istorijos ekspertas, M. Strašunas buvo gerai žinomas toli už Vilniaus ribų. Jo asmeninės kolekcijos pagrindą sudarė rabinistinė ir šviečiamoji žydų literatūra hebrajų kalba, bet sukaupta ir daugiau kaip tūkstantis judaikos leidinių kitomis kalbomis. Tarp kolekcijos brangenybių buvo penki inkunabulai, apie 50 manuskriptų, apie šimtas paleotipų, keli šimtai XVI–XVII a. pradžios knygų. M. Strašunas testamentu visą kolekciją skyrė bendruomenės viešajai bibliotekai įkurti bei lėšų jai išlaikyti ir jos fondams pildyti.

Paroda pristatė M. Strašuno mokslines publikacijas, jo kolekcijos knygas, kurių dažnoje gausu jo marginalijų, kitas knygas, M. Strašunui dovanotas amžininkų autorių su pagarbiomis dedikacijomis, bei jo testamentą ir antkapinio paminklo epitafiją, mininčią ir knygų kolekciją: „Įstabų knygų rinkinį, kuriame sukaupta Toros ir pasaulio išmintis, jis saugojo kaip antspaudą ant savo širdies“ (Giesm 8,6). Dauguma M. Strašuno asmeninės kolekcijos knygų, saugomų LNMMB, yra vieninteliai egzemplioriai Lietuvoje.

Vilniaus žydai mokslininkai ir knygų mėgėjai netrukus pradėjo sekti M. Strašuno pėdomis – palikdavo asmenines bibliotekas bendruomenės bibliotekai ar dovanodavo jai knygų – jas taip pat buvo galima apžiūrėti parodoje.

Strašuno biblioteka pradėjo veikti 1892 m. laikinose patalpose. Vėliau bendruomenės labdaros taryba nusprendė pastatyti specialiai bibliotekai skirtą pastatą šalia Didžiosios sinagogos. Čia biblioteka veikė nuo 1902 m. Būtent šis pastatas tapo Vilniaus ir visos Lietuvos žydų švietimo traukos centru, o kartu su Didžiosios sinagogos rūmais – architektūriniu Vilniaus žydų dvasinumo simboliu, kuris dažnai vaizduojamas žydų ir kitų tautybių menininkų darbuose.

Pirmasis vyriausiasis bibliotekėninkas buvo M. Strašuno giminaitis Samuelis Strašunas; nuo 1884 m. sergančiam tėvui talkino sūnus Izaokas, 1895 m. po S. Strašuno mirties tapęs bibliotekos vadovu. Tais pačiais metais jam į pagalbą atėjo vos penkiolikmetis Chaiklas Lunskis (apie 1881–1942/1943). Jo meilė žydų knygai ir savo miestui galėtų būti palyginta su paties M. Strašuno. Ilgainiui jis tapo pripažintu žydų knygos žinovu, bibliografu, istoriku mėgėju, išleido keletą knygų apie žydiškąjį Vilnių, rinko ir saugojo žydų paveldą. Ch. Lunskiui – Strašuno bibliotekos „gerajai dvasiai“ – buvo skirta didelė parodos ekspozicijos dalis.

1930 m. Strašuno bibliotekoje pradėjęs dirbti Levis Izaokas Rubinovas į bibliotekos katalogą įtraukė iš M. Strašuno kolekcijos gautas knygas – tokių 1935 m. buvo apie 22 tūkst. Nuo 1928 m. biblioteka gaudavo po vieną visų Lenkijoje hebrajų ir jidiš kalbomis leistų leidinių egzempliorių. Strašuno bibliotekos skaitykloje, kurios nuotrauka demonstruota parodoje, buvo 100 vietų, bet per dieną joje apsilankydavo nuo 150 iki 250 skaitytojų. Jų gausa ir įvairovė, bibliotekos svarba įvairių sluoksnių žydų bendruomenei ir miesto visuomenei primindavo paties M. Strašuno, kaip skirtingų įsitikinimų žmonių tarpininko, poziciją: biblioteka dirbo paisydama jos steigėjo pakantumo dvasios.

1940 m. sovietų valdžia nusprendė panaikinti biblioteką, tačiau, įvertinusi jos unikalumą, sprendimą atšaukė, ir knygos buvo toliau saugomos. Tiesa, biblioteka neteko savo šlovingo vardo ir tapo Vilniaus IV viešąja biblioteka. Siūlymų iškelti ją į kitas institucijas iki nacių okupacijos nespėta įgyvendinti.

Kaip ir kituose okupuotose kraštuose, naciai Lietuvoje grobė kultūros vertybes. Iš Vilniaus žydų bibliotekų, kultūros ir mokslo įstaigų išgrobė vertingiausias

Srašuno bibliotekos pastatas šalia Didžiosios sinagogos. Jano Bułhako nuotr., 1940. Lietuvos nacionalinis muziejus

Strašuno bibliotekos skaitykla. Nuotr. Alter Kacizne, 1931. YIVO
Institute for Jewish Research

spaudinius, rankraščius, žydų ritualinio ir profesionalaus meno objektus, Rozenbergo štabo atstovai privertė Vilniaus gete įkalintus bibliotekininkus ir kitus žydų intelektualus juos rūšiuoti, o vertingiausius išsiuntė į Vokietiją. Strašuno bibliotekos inkunabulai buvo konfiskuoti iš Ch. Lunskio dar net neįsteigus Vilniaus geto ir jų pėdsakų nerasta iki šiol. Pats Ch. Lunskis, kaip ir kiti šios „popieriaus brigados“ nariai, žuvo gete. Knygos, nepatraukusios nacių dėmesio, buvo siunčiamos naikinti į popieriaus fabrikus. Tačiau „popieriaus brigados“ žmonės paslėpė nemažai vertingų knygų ir dokumentų, taip juos išgelbėdami nuo pražūties. Jiems talkino ir buvę kolegos lietuviai, pavyzdžiui, Ona Šimaitė ir Kazys Boruta. Parodoje eksponuotos intelektualų ataskaitos apie Strašuno bibliotekos ir Ch. Lunskio asmeninės knygų kolekcijos rūšiavimą.

Strašuno bibliotekos pastatas nukentėjo nuo bombardavimo ir nebuvo atstatytas. Parodoje eksponuota pastato griuvėsių nuotrauka kūrė bibliotekos kaip institucijos liūdnos baigties nuotaiką. Pasibaigus karui dalis knygų iš Europos bibliotekų buvo aptikta Vokietijoje ir grąžinta savininkams. Sovietų Sąjunga nereiškė noro susigrąžinti žydų kultūros lobį, o ir nebuvo tarptautinės visuomenės pripažinta teisėta jų paveldėtoja. Aptiktoji Strašuno bibliotekos knygų dalis (apie 25 tūkst.) buvo perduota Žydų mokslo institutui (YIVO) Niujorke, kuris iki Antrojo pasaulinio karo veikė kaip Vilniuje 1925 m. įsteigto

YIVO instituto filialas, o po karo pasiskelbė jo įpėdiniu. Dalis Vilniuje paslėptų Strašuno bibliotekos lobių po karo buvo atrasta žmonių, kurie dalyvavo „popieriaus brigados“ veikloje ir išgyveno karą. Ypač pažymėtinas poetų Avromo Suckeverio (1913–2010) ir Šmarjo Kačerginskio (1908–1954) vaidmuo. Slėptuvėse rasti ir iš popieriaus fabrikų išgelbėti nesunaikinti Strašuno bibliotekos ir kitų prieškarinio žydų institucijų dokumentai ir knygos sudarė 1945 m. įsteigto Vilniaus žydų muziejaus pagrindą. Tačiau jau 1949 m. sovietų valdininkai nustojo imituoti palankumą tautinėms kultūroms ir muziejų uždarė, o jo eksponatus išdalino įvairioms kultūros institucijoms. Didžioji dalis knygų ir dokumentų atiteko tuomečiams Knygų rūmams. Jų vadovas Antanas Ulpis (1904–1981), siekdamas užtikrinti žydų dokumentų saugumą nuo galimų tolesnių sovietinių „valymų“, juos vėl paslėpė didžiulėje Šv. Jurgio bažnyčioje, paverstoje Knygų rūmų saugyklomis. Tik nuo 1980 m. prasidėjo šių knygų ir dokumentų tvarkymas ir katalogavimas, kuris neužbaigtas dar ir šiandien, o Strašuno bibliotekos istorijoje atsiranda vis naujų, knygoje ir dokumentuose užfiksuotų epizodų.

Strašuno biblioteka minima bemaž visose Vilniaus žydų bendruomenei skirtose knygoje ir daugelyje straipsnių, prozos ir poezijos kūrinių, pristatytų parodoje, nors specialesnių mokslinių tyrimų nėra daug. Minėtina išsami 2012 m. hebrajų kalba išleista Fridos Šor monografija „Vilniaus Strašuno bibliotekos istorija“¹. Žydų knygų ir dokumentų gelbėjimui Vilniuje nacių okupacijos metais skirta Dovydo Fišmano 2017 m. spalį pasirodysianti monografija „Knygų kontrabandininkai“².

Geriausiai Strašuno bibliotekos esmę atspindi neišlikusioje, bet viename iš Ch. Lunskio straipsnių aprašytoje bibliotekos svečių knygoje buvęs toks atsiliepinimas: „Vilnius – tai ne miestas, bet idėja. Jeigu norite pamatyti tos idėjos įkūnijimą, apsilankykite Strašuno bibliotekoje“ (Jokūbas Zeevas Lackis-Bertoldi, 1929 10 28).

Įteikta 2017 m. rugpjūčio 27 d.

1 SHOR, F. *Mi-, likutey shoshanim“ vead „brigadat haneyar“*. Sipuro shel beyt eked ha-sefarm al shem strashun be-vilna. Ariel: Universitat Ariel, 2012.

2 FISHMAN, D. E. *The Book Smugglers: Partisans, Poets, and the Race to Save Jewish Treasures from the Nazis*. New York: ForeEdge, 2017.